

ET PAR BIDRAG TIL DANSK BOGHANDELS HISTORIE I FORRIGE AARHUNDREDE

Af E. GIGAS

ET AKTSTYKKE TIL DET »TYPOGRAFISKE SELSKABS« HISTORIE

I den nuværende Aktieselskabs-Periode kan det maaske interessere nogle at se, hvordan man i forrige Aarhundrede her hjemme søgte at sætte et Aktieforetagende i Gang til Litteraturens og derhos ogsaa til Interessenternes Fordel. Det var i 1772, lige efter Struensees Fald, at den tysk fødte J. H. SCHLEGEL, Professor i Historie ved Københavns Universitet, siden flink Bibliotekar ved det kgl. Bibliotek, indbød til Dannelsen af et Selskab, der skulde fremme Udgivelsen af gode Bøger i Danmark og Norge ved at tage saadanne paa Forlag. Hvordan Enkelthederne i hans oprindelige Plan saa ud, kan ikke siges (Ideen stammede forresten fra den bekendte Agent Holck); men hvad den i Almindelighed gik ud paa, fremgaar af den nedenfor aftrykte Kritik deraf. Schlegel forelagde nemlig først sit Projekt for en Del ansete Videnskabsmænd, Forfattere o. lign., deriblandt hans finansielt og matematisk begavede Universitetskollega ABRAHAM KALL, Professor i Græsk, hvem følgende klare og i det hele velskrevne Indlæg skyldes¹⁾:

Ved nøjere at gennemgaa Hr. Prof. Schlegels Plan har jeg foretaget mig nogle Beregninger, som, hvis de skulde være rigtige, synes at spaa Selskabets Ruin. Jeg ønskede at erfare, om min Frygt var grundet eller ej. Jeg har troet, at det vilde blive Lykke nok for Selskabet, om de kunde se sig i Stand til aarlig at levere Publikum 200 Ark af værdige Skribenteres Arbejder, og højere vil næppe, især i de første Aar, det typogr. Selskabs Bestræbelser kunne stige. — Høje Priser er imod Selskabets Hensigt og forhindrer desuden Debiten; 2 Skilling for et ordentligt Ark Dansk, naar ej Kobbere eller Papiret udfordrer højere Priser, er alt hvad bør tages. — Jo flere Interessenter, jo mere kunde Selskabet haabe at udrette til Litteraturens Udbredelse, men jo vissere og at blive ruineret, saafremt ej de aarlig trykte Arks Mængde tiltog i lige Forhold med Interessenternes. Har Selskabet f. Eks. et Aar trykt 192 Ark og haft 600 Interess., og følgelig af de 192 Arks Afsætning skal udrede Renter à 7 p. C. (eller 8 Mark paa Aktien) af en Kapital paa 12000 Rdlr., før end de kan tænke paa at faa det allermindste af Trykkerlønnen

¹⁾ Ortografien er moderniseret. Originalen findes iblandt E. C. Werlauffs Papirer.

erstattet, vil vist Tabet blive langt vissere, end om Selskabet kun havde bestaaet af 100 Interess. og altsaa kuns skulde svare Renter af 2000 Rdlr. Jeg kommer nu til mine Beregninger for at se, hvor mange Eksempl. der skal afsættes, inden Selskabet, som i et Aar antages at have trykt 192 Ark, kan blive skadesløs. Jeg forudsætter de allerfordelagtigste Vilkaar for Selskabet, der bestaar kuns af 100 Interessentere, hvoraf enhver af Nidkærhed for Selsk. Bedste tager (hvilket dog ej er forvente) et Eksemplar af alt hvad trykkes, altsaa 192 Ark. Tryk-Omkostningerne vil jeg beregne saa ringe som muligt, neml.:

Bogtrykkerens Løn for Arket . . .	2 Rdl. 5 Mk.
Papiret	1 - 4 -
Korrektur	» - 3 -
Ialt	5 Rdl. » Mk.,

bliver for 192 Ark aarlig 900 Rdlr.

Selskabet sælger nu Arket for 2 Skilling, og da hver Interessent supponeres til Selskabets Fordel at tage et Eksempl. af disse 192 Ark, dog med den bevilgede Rabat af 25 p. C., skulde altsaa fra Interessent. for 100 Eksempl. indkomme 300 Rdlr., hvorfra da fragaar Forstanderens 30 p. C. og 100 Rdlr., som foruden de 25 p. C. Rabat bliver Interessenterne godtgjort som Rente af den indskudte Kapital 2000 Rdlr.; bliver tilbage, som fra Interess. virkelig indkommer 110 Rdlr. 304 Eksempl. à 1 Rdlr. afsættes til Købere uden for Selskabet, hvorfor da indkommer 1216 Rdlr.; men fragaar Forstanderens 30 p. C., som udgør 365 Rdlr., bliver tilbage 851 Rdlr. 100 Eksempl. bekommer Forf. i Steden for Honorarium, som, naar Arket sælges for 2 Skilling, ej kan være mindre. Man maatte maaske indvende, at disse Forfatterens Eksemplarer ej kunde hindre Debiten for Selskabet, da disse ej lettelig vare i Stand til at anbringe samme. Men naar baade Forfatteren og fremmede, enten Forlæggere eller Kommissionærer, som her Selskabet af dem, der ej ere Interess, vil blive anset for, sælger et og det samme Skrift, er jeg til alle Tider vis paa, og tør beraabe mig paa manges Erfaring, at Køberne i større Mængde søger til Forf. selv end til de andre. Desuden, var jeg Forf. og kunde formedelst Selskabets Handel ej blive af med mine Eksempl., véd jeg nok, hvad jeg gjorde; ligesom Selsk. sælger sine Eksempl. med 25 p. C. til Interessenterne, saaledes solgte jeg mine med samme Rabat til de første de bedste Købere. Maaske disse 100 Eksempl. kunde foraarsage Selsk. mere Ulejlighed, end man skulde tro, da Selskabet ej, uden at præjudicere Interessenterne, kunde nedsætte Priserne.

Nu har da Selsk. faaet sine Penge igen, men dertil behøvedes da i de anførte Poster (endskønt Selsk. kuns bestod af 100 Interess. og hver tog et Eksempl. af alt, hvad tryktes) 504 Eksempl. Kan saa stor en Aftræk overhovedet ventes af gode Skrifter? Jeg har spurgt adskillige kyndige derom,

men har næsten af alle faaet nej til Svar. Bliver Interessenternes Antal større eller under samme Omstændigheder ej saa meget trykkes aarlig, bliver Umuligheden for Selskabet at blive skadesløs saa meget vissere, hvilket kan ses af følgende Tabelle:

Naar aarlig bekostes	og Interessenternes Antal er					
	100	200	300	400	500	600
192 Ark, udfordres	504 Eks.	565 Eks.	625 Eks.	686 Eks.	747 Eks.	808 Eks.
144 Ark, udfordres	515 —	588 —	661 —	734 —	807 —	880 —
96 Ark, udfordres	652 —	748 —	844 —	940 —	1036 —	1132 —

at skulle afsættes, inden Selskabet kan blive skadesløs.

For nogle Dage siden indfaldt mig et Forslag, som jeg siden har begyndt at udføre i en vidtløftigere Plan. Hensigterne blive de samme som ved Herr Prof. Schlegels Forslag, og skulde mit Forslag synes at være lykkelig ud-tænkt, fortryder det mig kuns ej før at være faldet derpaa.

Selskabet, mente jeg, skulde inddeles i et ubestemt Antal Portioner, hvoraf enhver Interessent kan tage én eller flere, da for hver Portion én Gang for alle betale 5 Rdlr. Enhver Portion giver Interessenten Ret til aarlig at ud-vælge sig for 3 Rdlr. af de af Selskabet udgivne Skrifter, og bekommer derpaa en Rabat af $33\frac{1}{3}$ p. C., i det han kuns betaler for samme 2 Rdlr. Bøgerne staar det ham frit for at vælge enten af de i samme Aar udgivne eller af Forraaden fra forrige Aaringer. Ved at ansætte saa vel det første Indskud som og den aarlige Bekostning saa ringe tjener i sær Mængden af Læserne, da enhver, som en Gang for alle betaler 5 Rdlr. og siden aarlig kan anvende 2 Rdlr., derved erholder Lejlighed til at kunne ved saa betydelig en Rabat bekomme som Rente af sine indskudte 5 Rdlr. en Fordel af 20 p. C., og skulde han maaske have Lyst og Raad til aarlig at anvende med samme For-del større Summer, kan han opnaa dette ved at interessere for flere Portioner. — Naar en Interessent i 3 Aar ej benytter sig af den aarlige Fordel, som ham i disse 3 Aar tilkom, anses han for at være gaaet ud af Selskabet, da han ej siden uden ved nyt Indskud af 5 Rdlr. kan nyde den forhen ham til-staaede Fordel.

Jeg anstiller nu nogle Beregninger for derved at vise Udfaldet af min Plan. Selskabet antages at bestaa af 500 Portioner, som à 5 Rdlr. udgør, hvad ellers efter den anden Plan 125 Aktier skulde koste, 2500 Rdlr. Det første Aar trykkes 170 Ark à 5 Rdlr., bliver altsaa Selskabets Udgift 850 Rdlr., Selskabets Indtægt bliver 2 Rdlr. for hver Portion, i alt 1000 Rdlr. Naar nu Omkostningerne, som jeg, naar denne Plan fulgtes, tydeligt skal kunne vise ej at kunne stige højere end 15 p. C., fradrages, bliver 850 Rdlr. tilbage, som just udfordredes til Trykkens Bekostning. Alt hvad der da kommer ind fra Købere, som ej ere Interessenter, er ren Profit og bliver Tilvækst for Kapitalen 2500 Rdlr., da Interessenterne allerede, i det de kuns betalede 2 Rdlr. for Valuta af 3 Rdlr., har faaet de dem lovede 20 p. C. At de 2 Rdlr. fra hver Interessent ej skulde indkomme er ej at befrygte, da ellers deres 5 Rdlr.

efter 3 Aars Udeblivelse blev en endnu større Fordel for Kassen. Det tillades mig nu at vise nogle af de vigtigste Fordele, som saadan en Indretning vilde have fremfor den foran anførte.

1) *Sikkerheden* for Selskabet er langt større. Efter den forrige Plan udfordres, om Selskabet skal bestaa, et stort Antal fremmede Købere, efter min ingen uden Interessenterne, og hvad andre køber er ren Profit. Efter den forrige Plan kan Selskabet aldrig forud med Vished bestemme, hvad de kan vente hvert Aar at faa ind, og om de altsaa for det kommende Aar kan holde Balancen; de véd deres Interess. Antal, men de véd derfor ej, hvor meget samme tager, og endnu mindre hvad fremmede. Efter min derimod, naar man regner 2 Rdlr. for hver Portion, véd man, hvor meget aarlig *uden mindste Risiko* kan anvendes til Bøgers Trykning.

2) Efter den forrige Plan kan kuns de, som have 20 Rdlr. at undvære, nyde en Fordel af visse p. C., og stiger disse Interessenters Antal for højt, er Selskabet ruineret. Tre hundrede er nok alt, hvad Selsk. kan bestaa af. Efter min Plan kan formedelst ringere Indskud et langt større Antal interessere; et Udbytte af 20 p. C., som de efter den anden Plan vel aldrig tør gøre sig Haab om, kan de her være vis paa; jo flere Interessentere, jo større bliver immer Fordelen, og jo mere fremmes tillige Litteraturens Udbredelse, hvilket og tillige i en anden Henseende giver min Indretning et nyt Fortrin, nemlig:

3) Litteraturens Udbredelse skal fremmes baade ved at forskaffe Forfattere Lejlighed til at faa deres Skrifter trykte og ved at formere Læsernes eller, som her faar at antages for Synonyma, Købernes Antal. Det første kan opnaas ved begge Planer, det sidste skal opnaas til Dels ved Direktionens Rekommandation, til Dels ved at Køberne bekvemmere end forhen nu kan faa Bøgerne i Provinserne; disse tvende Ting bliver og til fælles for begge Planer, men i ét (og maaske det vigtigste) differerer de mærkeligt. I et Selskab, hvor hver Aktie koster 20 Rdlr., vil vist findes, endog cæteris paribus, langt flere fornemme Stands-Personer og formuende Folk, end hvor Aktien kuns koster $\frac{1}{4}$. Man tillade mig et Spørgsmaal: enten *vover* disse Folk deres 20 Rdlr., naar de sætter dem i det Typogr. Selskab, eller ej? *Vover* de dem, da tænke man paa at udvælge sikrere Midler til at vedligeholde et saadant Institut, at ej, naar det første af det Slags en Gang falder, det da skal kunne være til Hinder for andre sikrere Indretninger til samme ypperlige Øjemed. Men *vover de ej* deres Penge og i den Henseende kunde fortjene Publici Tak, saa vil det dog i sig selv med disse *fornemme* eller *rige* Interess. ej sige andet, end at saa og saa mange, hvis *Pligt og Skyldighed* det var at anskaffe sig nyttige danske, ny udkommende danske Skrifter, og derved opmuntre Skribentere, nu indbydes til herudi at efterkomme deres Skyldighed imod en Rabat af 25 p. C. Nej! Folk, som enten kan formodes at ville desuden, eller og burde anskaffe sig nyttige udkommende danske Skrifter, ere egentlig ej de *rette* Interessentere, som Selsk. bør ønske sig; gerne maa Eksellencerne blive ude af et Selskab, hvor kuns indskydes lumpne 5 Rdlr., naar kuns i Middelstanden

en eller anden kunde faa Lyst aarligt *nu først* at bestemme 2 Rdlr. til nyttige Skrifter.

4) Jeg ser ej efter den første Plan, hvad der skulde bevæge *Boghandlerne* til at træde ind i Selskabet. Tager de *ét* Eksemplar af alt hvad Selskabet bekoster, ser jeg vel, at naar de faar solgt 192 Ark, vinder de 10 p. C., men bliver noget deraf usolgt, opsluges lettelig hele Profitten. Af nogle Bøger havde de kunnet afsætte langt flere Eksemplarer end de har Aktier, men kan som *Interessenter* ej faa flere end de har Aktier til, uden for den fulde Betaling, og er desuden forbunden til at tage dem samme Aar. Efter min Plan kan de vælge hvad dem synes tjenligst, flere Eksemplarer af én Bog eller flere Bøger, i Aar udkomne eller ældre, hvorved de ogsaa meget bedre her finder deres Regning, som deres Indskud ej er uden den fjerde Del.

Abr. Kall.

Kalls Udtalelser faldt ikke virkningsløse til Jorden; imidlertid fulgte man hverken hans eller Schlegels Udkast ubetinget, men lavede et Kompromis, der ses af den trykte Opfordring til Indtrædelse i Selskabet (Berlingske Tidende for 11. og 15. Maj 1772), med 10 ansete Navne under som Direktører, hvoriblandt baade Schlegel og Kall samt Suhm, Oeder og Ove Guldberg. Selskabet inddeltes i en Aktie- og en Portionsafdeling; der kunde foreløbig optages saa mange Interessenter det skulde være, og hver havde Lov til at tage saa mange Aktier eller Portioner, han havde Lyst til. De Skrifter, Selskabet udgav, skulde kunne købes af Ikke-Medlemmer til en fastsat billig Pris, men Medlemmerne fik desuden en anelig Rabat. Aktierne lød paa 20 Rigsdaler, og hver Aktionær høstede en aarlig Rente af næsten 7 Procent, idet han havde Ret til for 8 Mark Dansk af Selskabets Bøger, derhos 25 Procents Rabat paa hvad han ellers købte af disse. Portionshaverne betalte en Gang for alle 4 Rigsdaler for hver Portion; en saadan gav Ret til aarlig at vælge for 2 Rdl. 3 Mk. af de udgivne Skrifter, som Vedkommende da kun skulde give 1 Rdl. 4 Mk. for; herved nød han altsaa en Rente af omtrent 21 Procent. Aktieafdelingen var mere beregnet paa de »formuende Elskere af Litteraturen«, den anden Afdeling paa de mindre vel spækkede Pengepunge. Den Portionshåver, der i 3 Aar ikke havde benyttet sig af sin Ret, betragtedes som udtraadt af Selskabet, og hans indskudte Penge beregnedes dets Kasse til Bedste. Schlegel skulde være »Forstander« for Aktie-Interessenterne, Kall for Portions-Interessenterne, uden Gage, kun nød de hver 5 Procent af de til Selskabets Bedste afsatte Bøger. En særlig Rubrik omhandler Selskabets Forhold til Boghandlerne. »Selskabets Mening«, hedder det, »er aldeles ikke at gøre Boghandlerne i København nogen Afbræk i deres besværlige og for Staten nyttige Næring. Forfatterne ombedes derfor udtrykkelig, først at henvende sig med deres Arbejder til de offentlige Boghandlere. Men da næppe i noget Land mere end i Danmark Forfatterne nødes til at være deres egne Forlæggere, kan vel og, for at befri dem for denne Byrde, ingensteds med bedre Føje end her i Landet et typografisk Selskab oprettes. Boghandlerne

vil derved ikke savne noget i den Frihed, som dem tilkommer, at tage her-
 efter, ligesom forhen, i Forlag eller i Kommission alt, hvorved de finde deres
 Regning. Man haaber langt mere, at det typografiske Selskabs Fremgang,
 naar Smagen for Læsning udbredes og Korrespondensen lettes, vil befordre
 den almindelige Boghandels Opkomst. Selskabet er ogsaa stedse villig at
 overlade Boghandlerne mod en billig Rabat en Del Eksemplarer af de udgivne
 Skrifter, som i disse Riger eller ogsaa udenlands kan afsættes.« De Bog-
 handlede, der vilde træde ind i Selskabet, fik Tilladelse — fremfor de al-
 mindelige Interessenter — til som Aktionærer at tage indtil 10 Bøger pr.
 Aktie med den for Interessenterne hjemlede Rabat og som Portionsinteres-
 senter at tage indtil for 25 Rdlr. pr. Portion, uden at betale mere end $\frac{2}{3}$ af
 den fastsatte Pris. Forfatterne skulde af Selskabet enten have Penge eller et
 bestemt Antal Eksemplarer for deres Arbejder.

Hermed var Selskabet da stiftet, og dets Historie er i Hovedtrækkene
 fortalt i C. Nyrops Værk om den danske Boghandels Historie (II, S. 26-28).
 Den er hverken synderlig lang eller synderlig lystelig. Allerede et halvt Aars
 Tid efter Stiftelsen blev Foretagendet Genstand for en skarp Kritik i Tids-
 skriftet »Kjøbenhavns Allehaande«: der spottedes over dets udtalte høje For-
 maal »at opmuntre Geniet, forbedre Smagen, udbrede almindelig Lyst til at
 læse, hjælpe til at fordrive Tiden, forøge Indsigten og forhøje Sjælen,« hvilket
 altsammen havde givet sig det første Udslag i Form af et Optræk af Jomfru
 Biehls Komedier. »Glæder eder, I kære Aktie- og Portions-Ejere! Eders Penge
 ere vel anvendte, Jomfru Biehl skal ikke have skrevet for intet. Hun skal i
 det mindste have nogle hundrede Rigsdaler af eders Indskuds-Penge; men
 derimod kan I faa hendes otte Komedier og tre Prologer samlede i to Bind.
 Den første Ærestøtte, som er blevet sat for dette Selskab! Efter at Folk har
 læst sig mætte i hvad denne ærlige Jomfru har skrevet, saa skal det typografiske
 Selskabs Interessenter trakteres med denne opkogte Suppe.« Den anonyme
 Artikelforfatter beklager sig endvidere over, at der ingen Generalforsamlinger
 holdtes, og insinuerer temmelig tydeligt, at det hele var nok mest arrangeret
 til Direktionens, især Forstandernes, private Gavn, idet han — med mange
 Spydigheder — spørger, hvor Selskabets fælles Kasse er og hvor meget der
 er i den. — Af adskillige trykte og skrevne Dokumenter kan man dog se, at
 Tilgangen af Interessenter en Stund var ikke saa ringe, og det udgav virkelig
 et Antal værdifulde Skrifter, henhørende saavel til de historiske som til Natur-
 videnskaberne, hvoriblandt Jens Worms bekendte »Lexicon over danske,
 norske og islandske lærde Mænd« er særlig at nævne. Men hvad der mægtigt
 bidrog til Selskabets Tilbagegang, var aabenbart de to Forstanderes Optræden:
 den mere lyrisk anlagte Schlegel synes temmelig snart at være bleven noget
 ugidelig lige overfor dets Formaal, og den forstandstørre Kall, der tog sig
 mere energisk af sin Part i Foretagendet, var efter alt at dømme en lidet be-
 hagelig Kollega at arbejde sammen med. Der udviklede sig efterhaanden et
 formelig fjendtligt Forhold mellem dem siden Kalls første Angreb paa Schlegels
 Plan, og ligesom Universitetets indre Historie bærer flere Vidnesbyrd om de